

Výchova občana prostredníctvom bratislavského referátu Ministerstva školstva a národnej osvety*

ĽUBICA KÁZMEROVÁ

Československá republika (ČSR) po svojom vzniku roku 1918 popri budovaní svojho vnútropolitického systému mala záujem na usmerňovaní výchovy obyvateľstva k „štátoobčianstvu“, teda na vyformovaní vedomia jeho prináležania do nového štátu a jeho lojality. Termín „štátoobčianstvo“ je v tomto príspevku použitý v tomto dobovom význame, a preto ho uvádzam v úvodzovkách. S úsilím uviesť do praxe a postupne zakoreniť demokratické princípy v každodennom živote spoločnosti úzko súvisela osvetová a ľudovovýchovná činnosť, ktorá sa zameriavala na všetky vekové kategórie obyvateľstva. Výchova k „štátoobčianstvu“ sa diala aj pod dohľadom pražského Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠANO) a jeho Osvetového odboru. Na Slovensku bol touto úlohou poverený bratislavský referát ministerstva, ktorý vznikol v roku 1919. Pri referáte pôsobil aj Osvetový zväz pre Slovensko, ktorý v jednotlivých okresoch postupne budoval osvetové zbory a osvetové komisie. Pôsobenie bratislavského referátu je úzko spojené nielen s výchovou a vzdelávaním detí a mládeže, ale jeho činnosť zahŕňala aj dospelú populáciu. Tento príspevok približuje jeho činnosti v rokoch 1919 – 1923, kedy na jeho čele stál publicista, aktívny účastník prvého odboja a v neposlednom rade sociológ Anton Štefánek, ktorý pojem moderná demokracia spájal predovšetkým so vzdelávaním obyvateľstva: „*Bez slušnej gramotnosti a značného vzdelania rozumového a mravného nemôže sa národ uplatniť vo verejnom živote politickom a kultúrnom.*“¹

Anton Štefánek ku problematike osvety pristupoval z hľadiska československej štátnosti a tiež stupňa vývinu spoločnosti, ktorú v období po vzniku ČSR považoval za závislú na industrializme. Podľa neho osvetová a ľudovovýchovná činnosť štátu na obyvateľstvo mala

* Príspevok vznikol v rámci projektu Vzdelanosť a vzdelávanie v každodennom živote spoločnosti v rámci grantu Premeny vzdelanosti a vzdelávania na Slovensku v rokoch 1918 – 1945 (úroveň vzdelanosti, politický, hospodársky, sociálny a kultúrny dosah vzdelania, osobnosti).

¹ Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (ďalej ALU SNK), fond (ďalej f.) – Anton Štefánek, sign. 42 XII 22. Prejav na druhej konferencii Masarykovho ľudovovýchovného ústavu.

pôsobiť ako tmeliaci prvok starého a nového sveta. Mala teda skĺbiť prvky politického systému zaniknutej Rakúsko-uhorskej monarchie, ktoré prežívali vo vedomí spoločnosti, s prvkami demokratického štátu a jeho nového, nepoznaného politického systému, ktorý si obyvateľstvo len osvojovalo.

Osvetová a ľudovýchovná činnosť dostala zákonnú formu už na začiatku existencie Československa, a to prostredníctvom zákona o organizácii ľudových kurzov občianskej výchovy² a zákona o verejných obecných (ľudových) knižniciach.³ Prvý zo zákonov bol politickou prípravou občanov. Dôvodová správa kultúrneho výboru Národného zhromaždenia k tomuto zákonu v paragrafe 1 nariaďovala usporadúvanie bezplatných kurzov občianskej výchovy v celej republike. Zúčastňovať sa ich mala všetka dospelá populácia. Ich obsahom bol odborný výklad o systéme štátu, o občianskych právach a povinnostiach, ktoré vyplývali z ústavy demokratického štátu.⁴ Uvedené zákony sa tradične považovali za normatívne jadro osvetovej a ľudovýchovej činnosti.⁵ Cieľom zákona bola výchova k uvedomelému občianstvu resp. formovať jeho lojalitu voči štátu, prehľbovať a u časti obyvateľstva a formovať politické vedomie. Zákon mal ambíciu upevňovať aj mravnú zdatnosť jednotlivcov.⁶ V osvetovej a vzdelávacej sústave tak na Slovensku existovali popri sebe tradičné prejavy občianskej spoločnosti, t. j. spolky, organizácie, ktoré boli napr. prejavom národného uvedomenia ako Matica slovenská, a nové, ktorých vznik podporoval štát.

Kurzy občianskej výchovy boli zamerané na sedem hlavných okruhov. V prvom sa sústreďovali na oblasť štátneho zriadenia, na obsah činností, resp. kompetencií verejných úradov. Účastníkom vysvetľovali napr. práva a povinnosti občana demokratického štátu v porovnaní s jeho postavením v predchádzajúcom období za Rakúsko-Uhorskej monarchie. V druhom okruhu kurzy poskytovali základnú orientáciu v oblasti národohospodárstva. Na prednáškach sa účastníci dozvedali o hospodárení štátu, obcí a verejných inštitúcií (používali pojem verejné telesá) a pod. Do tretieho okruhu patrili otázky spojené s históriou vzniku československého štátu, kde podstatu tvorili otázky nadobudnutia štátnej samostatnosti Čechov a Slovákov a zásadných udalostí z dejín súvisiacich s územím Čiech, Moravy, Sliezska, Slovenska a Podkarpatskej Rusi, s dôrazom na udalosti z 19. storočia – rok 1848, osobnosti atď. Historický exkurz mal obsahovať aj významné medzníky svetových dejín. Štvrtý okruh sa zvlášť zaoberal otázkami demokratizmu, piaty rozoberal sociálne základy nového štátu, šiesty otázky súvisiace so sociálnym zdravotníctvom a telesnou výchovou. Siedmy okruh mal voľný obsah, t. j. nechával sa na zváženie prednášateľa, ktorý mal výklad a demonštráciu vybraného problému podložiť čítaním literatúry k zvolenej problematike. Úlohou tohto tzv. výberového okruhu bolo zvyšovať kultúrnu úroveň občanov.

² Sbiierka zákonov a nariadení, zákon č. 67 z 7. februára 1919 o organizácii kurzov občianskej výchovy.

³ Sbiierka zákonov a nariadení, zákon č. 430 z 22. júla 1919 o verejných obecných knižniciach.

⁴ Ref. 1

⁵ ŠKODA, Kamil - PAŠKA, Pavel: *Dejiny osvety v Československu 1918 – 1975*, Bratislava: Obzor, 1977, 259s.

⁶ Bližšie pozri BAKOŠ, Samuel: *Antológia dejín slovenskej osvety III*. Národné osvetové centrum, Bratislava 1996, s. 22.

Druhý zo spomínaných zákonov, zákon o verejných knižniciach č. 430 z 22. júla 1919 sa všeobecne považoval za druhý zásadný zákon, ktorý bol odrazom verejnej osvetovej starostlivosti o obyvateľstvo po vzniku ČSR. Zákon pokladal knižnice za základ pozdvihnutia kultúrnej a vzdelanostnej úrovne obyvateľstva, mali slúžiť najširším jeho vrstvám a v súlade so zákonom sa zriaďovali v každej politickej obci. Knižnica mala akceptovať napr. aj zamestnaneckú štruktúru miestneho obyvateľstva, aby im tak poskytla príslušnú náučnú literatúru na vzdelávania podľa profesie.⁷

Bratislavský referát MŠANO rozširoval knihy medzi vidiecke obyvateľstvo aj pomocou putovných knižníc. Boli to praktické skrinky s obsahom 50 titulov, ktoré neputovali z jedného miesta na vidieku do druhého, ako by sa dalo predpokladať. Do obce ich dopravili vtedy, keď dostali príslub, že sa putovná knižnica stane základom pre vybudovanie kamennej, stálej knižnice. Pre čitateľov – začiatočníkov pracovníci referátu pripravili *„krátke, ľudovo písané rozprávky, tlačené veľkými písmenami, ktoré neunavia čitateľa ani duševne ani fyzicky a sledujú cieľ, aby si čitateľ časom navykol na obsiahle veci.“*⁸

Z iniciatívy referátu vznikol aj zábavno-vzdelávací časopis, bohato ilustrovaný dvojtýždenník *Nedelné čítanie*. Obsahoval kratšie články s prevahou historických, prírodovedeckých a hospodárskych tém, ktoré boli napísané ľahkou, zrozumiteľnou populárnou formou. Referát vysielal do miest a obcí pojazdné kino (dobovo kinematograf), aby obyvateľstvo získavalo čo najjednoduchšou formou vedomosti napr. aj o hygiene, poľnohospodárstve a pod.⁹

Uvedené zákony sa uplatňovali formou tzv. náukobehov – ľudových kurzov, teda dočasných vzdelávacích inštitúcií pre dospelú populáciu. Ich hlavným cieľom bolo odstrániť analfabetizmus a zvýšiť vzdelanostnú úroveň ľudu.¹⁰ Záujemcov o náukobehy zaraďovali do dvoch skupín – začiatočníkov a pokročilých. Do prvej skupiny boli zaradení záujemcovia o výučbu čítania a písania. Väčšinou miestni učitelia im na kurze sprístupnili látku prvého a druhého ročníka ľudových škôl, ktorá obsahovala aj poznatky z vlastivedy, zastúpené minimálne jednou hodinou týždenne. Keďže náukobehy sa venovali hlavne dospelšej populácii, výučba sa konala vo večerných hodinách, s počtom 30 – 40 hodín na jeden kurz. Metodické pokyny k náukobehom obsahovali aj inštruktáž, ktorá okrem iného charakterizovala záujem štátu na vzbudení a udržaní záujmu verejnosti o vzdelanie: *„Všetky výklady budú podávané najjednoduchším a zaujímavým spôsobom, aby učiteľ už v prvých hodinách nadobudol záujem a dôveru poslucháčov, potrebné pre radostnú spoluprácu. Veľmi pečlivo (sic) sa treba varovať všetkého, čo by sa mohlo dotýkať citu a sebavedomia účastníkov*

⁷ BAKOŠ, Samuel: *Osvetové zákony*. Osvetový ústav, Bratislava 1990, s. 36.

⁸ ALU SNK, f – A. Štefánek, sign. 42 VIII 31. Školský referát. Ľudovýchova. Reforma ľudovej školy.

⁹ Zprávy Školského referátu, r. 1923 roč. 4, č. 8, s. 73 – 75.

¹⁰ Ref. 8.

a naopak vždy zdôrazňovať, že nie je ich vinou, že nemali príležitosti sa vzdelávať, ale že ich snaha, nahradiť zameškané, je tým chvályhodnejšia.“¹¹ Náukobehy sa v rokoch 1919 a 1920 pre začiatočníkov konali v 28 slovenských obciach s účasťou 810 záujemcov.¹²

Do druhej skupiny pokročilých záujemcov zaradili tých, ktorí si chceli rozšíriť, resp. zdokonaľiť základné vedomosti z čítania a písania o znalosť nových úkonov z matematiky, poznatkov z prírodopisu a vlastivedy. Stretnutia pokročilých sa mali konať dvakrát do týždňa po dvoch hodinách večer, v trvaní desať týždňov. Ich vedomosti o spoločnosti sa rozširovali tiež o poznanie ich občianskych práv a povinností. Na kurzoch sa zoznámili napr. aj s literárnou tvorbou slovenských autorov podľa výberu učiteľov, ktorú im ju mali aj zadovážiť, čo iste, krátko po vzniku Československa nebolo jednoduché.

V rokoch 1919 a 1920 sa v 110 slovenských obciach konalo 122 kurzov pre pokročilých. Spolu sa ich zúčastnilo 5 243 ľudí, z toho 1 777 žien a 3 466 mužov vo veku 9 – 70 rokov.¹³ Frekventantom náukobehov, ako spomína Štefánek, venoval bratislavský referát MŠANO 1 654 zväzkov kníh slovenských autorov. Dnes je tento prekvapujúci kvantitatívny údaj ťažko verifikovateľný, keď zoberieme do úvahy podmienky života na Slovensku po vzniku ČSR a problémy napr. so slovenskými učebnicami, v čase pôsobenia Štefánka na bratislavskom referáte. Štefánek uvádza taktiež darovanie kníh českých a ruských autorov v nemeckom preklade nemeckým absolventom kurzov na Spiši.

Spôsob výučby v náukobehoch si v zhode s nariadením MŠANO učiteľ tej ktorej ľudovej školy často prispôboval miestnym pomerom, napr. nedeľnými zábavno-vzdelávacími ľudovými besiedkami.¹⁴ Metodické pokyny k nim obsahovali aj odporúčanie, aby sa konali v školskej triede, ak na to neboli vhodné priestory aj na inom mieste, napr. v pohostinstve „*ale nikde nesmie sa pritom trpieť fajčenie a pitie! – Besiedky majú byť ukážkou ušľachtilej zábavy a zaujímavého poučenia.*“¹⁵

Podľa výnosu MŠANO zo 6. marca 1919 O prepožičiavaní školských miestností pre ľudovýchovné účely učitelia všetkých stupňov škôl boli povinní spolupracovať pri organizovaní ľudovýchovných kurzov, väčšinou ako organizátori, lektori a mnohí boli členmi okresných, mestských, miestnych, obecných osvetových zborov a komisií. Učitelia boli sprostredkovateľmi a nositeľmi vzdelania pre celú populáciu a ich pracovné, resp. služobné povinnosti a aktivity trvali po celý týždeň.

¹¹ Zprávy Školského referátu, roč. 4, č. 1, Osnovy ľudovýchovných náukobehov – metodické pokyny (Výnos Školského referátu MŠANO v Bratislave č. 62095 zo dňa 6. decembra 1922), s. 2.

¹² Ref. 8.

¹³ Ref. 8.

¹⁴ SNA Bratislava, f – A. Štefánek, k. 15, inv. č. 688. Školstvo na Slovensku.

¹⁵ Zprávy Školského referátu, roč. 4, č. 1. Osnovy ľudových náukobehov. Metodické pokyny. (Výnos Školského referátu MŠANO v Bratislave č. 6095 zo dňa 6. decembra 1922 pre všetkých školských inšpektorov.), s. 3.

S podporou MŠANO v Prahe, Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, s Maticou slovenskou, okresnými osvetovými zborními začal bratislavský školský referát organizovať aj náukobehy pre ľudovýchovných pracovníkov, ktorí už nemuseli byť pedagógmi. Boli to často miestni remeselníci, vážení občania, ktorí požívali úctu spoluobyvateľov, a po absolvovaní kurzu mohli viesť náukobehy.

Bratislavský referát v roku 1919 vytvoril taktiež Ústredie pre vzdelávaciu a propagačnú činnosť na vidieku. Cieľom jeho činnosti bolo prostredníctvom učiteľov a stredoškolských profesorov v čase osobného voľna (v nedeľu) vyvíjať osvetovú činnosť na dedinách. Prostredníctvom prednášok, rozhovorov, distribúciou časopisov a zapožičiavaním kníh mali zvyšovať kultúrnu úroveň obyvateľov vidieka. Aktivity ústredia sa stretli s pozitívnym ohlasom vidieckej verejnosti a učitelia mali do konca roka 1920 uskutočniť dve tisícky prednášok, „*ktoré mali za cieľ povzniesť duchovnú úroveň ľudu.*“¹⁶

Pracovníci bratislavského referátu sa zoznámili so vzdelanostnou úrovňou obyvateľstva na Slovensku prostredníctvom služobných ciest a z dotazníkov vyplnených na jednotlivých inšpekčných miestach a školách. Dotazníky zostavoval a vyhodnocoval Štefánek. Na základe prieskumu vysielali do jednotlivých obcí, ktoré vykazovali slabú vzdelanostnú úroveň, ako uvádza Štefánek, putovných učiteľov. Ich úlohou bolo vyučovať hlavne dospelú populáciu a tak napomáhať pri odstraňovaní analfabetizmu na slovenskom vidieku.

Výsledky činnosti referátu v oblasti osvety – ľudovýchovy podporil výnos MŠANO č. 61975/6795 z januára 1920, ktorým ministerstvo zriadilo Ľudovýchovné oddelenie pri bratislavskom školskom referáte. Jeho úlohou bolo prostredníctvom pracovníkov školských inšpektorátov, vedenia škôl a učiteľských zborov ľudových, meštianskych, stredných a odborných škôl zabezpečovať budovanie a činnosť siete osvetových zborov, komisií a obecných knižníc.¹⁷ Štefánek aktívne zasahoval do činnosti Ľudovýchovného oddelenia, lebo sám mal skúsenosti z viedenského Volksbildungsvereinu, zo slovenského literárneho spolku Napred. Pre osvetovú, ľudovýchovnú činnosť zriadili niektoré župné úrady samostatné referáty.

Súbežne s pôsobením bratislavského referátu obdobné vzdelávacie akcie uskutočňovala Matica slovenská. MŠANO akceptovalo jej záujem o tieto činnosti a funkcie okresných osvetových zborov mohol po dohode s referátom prevziať miestny odbor Matice slovenskej, ak sa bude riadiť inštrukciami podľa zákona.

¹⁶ Ref. 8.

¹⁷ Výnos Školského referátu v Bratislave zo dňa 21. marca 1920, č. 9683/I.

Bratislavský referát rozvíjal výchovnú, osvetovú a vzdelávaciu činnosť pod vedením Štefánka počas štyroch rokov. Štefánek na pôde Národného zhromaždenia v novembri 1927, teda v čase, keď už nepôsobil na referáte, uviedol: „osveta a ľudovýchova je na Slovensku snád' vo väčšom merítku pestovaná ako v samých Čechách. Boh daj, aby sme čím skôr vychovali mládež i ľud v demokratickom a republikánskom duchu.“¹⁸

Cituj:

KÁZMEROVÁ, Eubica: Výchova občana prostredníctvom bratislavského referátu Ministerstva školstva a národnej osvety. In *Forum Historiae*, 2010, roč. 4, č. 1. ISSN 1337-6861

http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2010/texty_1_2010/kazmerova.pdf

...

PhDr. Eubica Kázmerová, CSc. je vedeckou pracovníčkou Historického ústavu SAV v Bratislave. Venuje sa vedeckému výskumu politického systému, kultúry, školstva a osobností prvej ČSR a Slovenskej republiky (1939 – 1945). Je autorkou monografií Dilemy Karola Sidora (spoluautor M. Katuninec, Kalligram Bratislava 2006), Slovenská republika 1939 – 1945. Chronológia najdôležitejších udalostí (spoluautor F. Cséfalvay, HÚ SAV Bratislava 2007) a spoluautorkou viacerých monografií, napr. Politické strany na Slovensku 1890 – 1989 (ed. L. Lipták, Bratislava 1992), Trenčín. Vlastivedná monografia 2 (ed. M. Šišmiš, Bratislava 1997), Kronika Slovenska 2 (Bratislava 1999), Do pamäti národa. Osobnosti slovenských dejín prvej polovice 20. storočia (eds. N. Krajčovičová, S. Michálek), Slovensko v Československu (eds. V. Bystrický, M. Zemko, Bratislava 2004), Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti (eds. M. Londák, V. Jaksicsová Slovart Bratislava 2007). Vedecké a odborné štúdie publikuje v domácich a zahraničných časopisoch. Prednáškovou a publicistickou činnosťou sa venuje popularizácii historickej vedy.

Kontakt: hisluba@savba.sk

¹⁸ Ref. 8.